

/ МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ХЕРСОНСЬКИЙ ІНСТИТУТ

Шифр групи ТУхс-8-24-Б1ПрД-Н (3,6здс)

Прізвище, ім'я та по батькові студента

Федорчак Юрій Дмитрович

Керівник: Попович М.В.

з дисципліни: «Кримінальне право»

за темою: «Призначення покарання»

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Херсон 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ.....	5
1.1. Поняття та сутність кримінальної відповідальності.....	5
1.2. Форми реалізації кримінальної відповідальності.....	10
РОЗДІЛ 2 ПОКАРАННЯ ЯК ОСНОВНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ	
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	15
2.1. Система та види кримінальних покарань в Україні	15
2.2. Принципи призначення покарання	28
2.3. Практика застосування кримінальних покарань в Україні	36
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ.....	41
3.1. Актуальні проблеми застосування кримінальної відповідальності в Україні.....	41
3.2. Напрями вдосконалення кримінального законодавства України.....	46
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Кримінальна відповідальність є одним із основних інститутів кримінального права, що забезпечує охорону прав і свобод людини, громадського порядку, власності, конституційного ладу та інших суспільних цінностей від кримінально протиправних посягань. Саме через механізм кримінальної відповідальності держава реалізує функцію захисту суспільства від злочинності та забезпечує дотримання принципу невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Актуальність теми курсової роботи зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку суспільства та реформування правової системи України питання кримінальної відповідальності набувають особливого значення. Постійні зміни кримінального законодавства, необхідність приведення національних правових норм у відповідність до міжнародних стандартів, а також зростання рівня окремих видів кримінальних правопорушень потребують глибокого наукового аналізу сутності, підстав та принципів кримінальної відповідальності.

Інститут кримінальної відповідальності є складним правовим явищем, яке охоплює не лише застосування покарання, а й визначення підстав виникнення відповідальності, її меж, форм реалізації та умов звільнення особи від неї. Важливого значення набуває дослідження співвідношення кримінальної відповідальності та кримінального покарання, а також ролі держави у забезпеченні справедливого та законного застосування кримінально-правових норм.

Метою курсової роботи є комплексне дослідження поняття, ознак, підстав та форм реалізації кримінальної відповідальності, аналіз чинного законодавства України у цій сфері та визначення особливостей застосування кримінальної відповідальності на практиці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити поняття та сутність кримінальної відповідальності;
- визначити підстави кримінальної відповідальності;

- охарактеризувати принципи та форми реалізації кримінальної відповідальності;
- проаналізувати співвідношення кримінальної відповідальності та кримінального покарання;
- розглянути підстави звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері застосування кримінальної відповідальності.

Предметом дослідження виступають норми кримінального законодавства України, наукові підходи та практика застосування кримінальної відповідальності.

Під час написання курсової роботи були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи дослідження, зокрема метод аналізу, синтезу, порівняльно-правовий, формально-юридичний та системний методи.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ

1.1. Поняття та сутність кримінальної відповідальності

Недотримання особою норм кримінального права, встановлених державою, може стати підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності. Однією з форм реалізації такої відповідальності виступає покарання [14].

Покарання є видом державного примусу, який призначається судом від імені держави щодо особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Воно виражається у передбачених законодавством обмеженнях або позбавленні певних прав і свобод засудженого.

Основною метою покарання є не лише кара за вчинене правопорушення, але й виправлення засудженого, а також попередження повторного вчинення злочинів як цією особою, так і іншими громадянами. При цьому покарання не повинно бути спрямоване на спричинення фізичних страждань чи приниження честі та гідності людини.

У статті 50 Кримінального кодексу України визначено поняття покарання та його основні ознаки. Зокрема, покарання:

- має примусовий характер;
- здійснюється від імені держави;
- призначається виключно судом;
- застосовується лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину;
- полягає у встановленому законом обмеженні або позбавленні прав і свобод засудженого [12].

Примус, який забезпечується державною владою в межах чинного законодавства, виступає важливим механізмом гарантування виконання кожною особою конституційного обов'язку дотримуватися Конституції та законів України, а також поважати права, свободи, честь і гідність інших людей. Водночас, попри значний потенціал державного примусу, він не є

основним способом протидії злочинності, а застосовується як крайній захід. Рівень примусу, передбачений санкціями норм Особливої частини Кримінального кодексу, має бути достатнім і необхідним для досягнення завдань, визначених у статті 1 КК України [4, ст. 156].

Ефективність покарання залежить не лише від суворості кримінальних санкцій, а насамперед від здатності правоохоронної системи забезпечити невідворотність відповідальності за вчинені злочини. Безкарність правопорушень створює умови для формування та поширення правового нігілізму в суспільстві.

Покарання виступає специфічною формою державного примусу, у зв'язку з чим закон чітко відокремлює його від інших заходів кримінально-правового впливу. До таких заходів належать, зокрема, примусові заходи медичного характеру, передбачені статтею 92 Кримінального кодексу України, а також примусові заходи виховного характеру, визначені статтею 105 КК України [9, ст. 98].

Як форма законного примусу, покарання має публічний характер і застосовується від імені держави. Саме держава наділена виключним правом визначати, які діяння визнаються злочинами, встановлювати види та межі покарання, загальні принципи його призначення і виконання, а також порядок звільнення від покарання. Крім того, держава визначає систему органів та установ, відповідальних за застосування й виконання покарань, а також їхні повноваження.

На законодавчому рівні держава також закріплює підстави та межі кримінальної, цивільно-правової і дисциплінарної відповідальності службових осіб у разі порушення встановленого порядку призначення чи виконання покарання. Якщо вирок суду визнається неправосудним і скасовується, держава зобов'язана відшкодувати особі матеріальну та моральну шкоду, заподіяну незаконним засудженням [7].

Особа може бути притягнута до покарання лише на підставі обвинувального вироку суду та відповідно до процедури, визначеної законом.

Суд, встановивши факт вчинення злочину та довівши вину особи, з урахуванням усіх обставин справи вирішує питання щодо необхідності призначення покарання, а також визначає його вид, строк і розмір. Жоден інший державний орган не має повноважень ухвалювати такі рішення. Порушення зазначених законодавчих вимог тягне за собою кримінальну відповідальність.

Покарання як вид державного примусу може бути застосоване виключно до особи, яка офіційно визнана винною у вчиненні злочину. Це положення ґрунтується на принципі суб'єктивного ставлення у вину, що є одним із ключових у кримінально-правовій доктрині України. Його сутність полягає в тому, що під час кваліфікації злочину правоохоронні органи та суди враховують психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків, тобто наявність вини [14].

Реалізація цього принципу забезпечується також конституційною гарантією презумпції невинуватості, закріпленою у статті 62 Конституції України та частині 2 статті 2 Кримінального кодексу України. Відповідно до цих норм, особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доти, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку та підтверджено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Принцип вини в кримінальному праві реалізується не лише через врахування суб'єктивного ставлення особи до вчиненого діяння, а й через індивідуальний характер кримінальної відповідальності.

Його зміст розкривається у трьох ключових положеннях:

- кримінальним правопорушенням визнається діяння, вчинене конкретною фізичною особою;
- кримінальна відповідальність настає виключно за те діяння, яке особа вчинила особисто;
- покарання може бути застосоване лише до безпосереднього виконавця злочину.

Сутність покарання полягає у карі, тобто у позбавленні або обмеженні прав і свобод особи, яка була засуджена за вчинення злочину. Такі обмеження мають чітко визначений законодавством характер (статті 52–64 КК України) і повинні бути належно обґрунтованими [12].

Зокрема, засудженій особі можуть встановлюватися обмеження щодо права на свободу пересування, права на працю, отримання заробітної плати, а також просування по службі (для військовослужбовців). У певних випадках передбачається позбавлення права власності на окремі види майна, обмеження або позбавлення волі на визначений строк чи довічно, а також позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу. Крім того, може застосовуватися заборона обіймати певні посади або займатися визначеними видами діяльності.

Особа, засуджена за вчинення злочину, зобов'язана зазнати тих обмежень і позбавлень, які передбачені призначеним їй покаранням. Водночас держава повинна гарантувати належний захист її законних прав і свобод.

Мета покарання, відповідно до частини 2 статті 50 Кримінального кодексу України, полягає у кінцевому результаті, якого прагне досягти держава за допомогою заходів кримінально-правового впливу. Вона охоплює чотири основні напрями:

1. реалізацію кари щодо засудженого;
2. його виправлення;
3. запобігання вчиненню нових злочинів самим засудженим;
4. попередження злочинної поведінки з боку інших осіб.

Кара як складова мети покарання завжди реалізується під час його застосування і повинна відповідати принципу справедливості. Натомість інші цілі — виправлення особи та превенція злочинів — є бажаними результатами, однак досягаються не у всіх випадках. Це підтверджується, зокрема, фактами повторного вчинення злочинів особами, які вже відбули покарання, а також загальними тенденціями зростання рівня злочинності.

Виправлення засудженої особи передбачає такі зміни її поведінки та особистісних якостей, які забезпечують її безпечність для суспільства, формують схильність до правомірної поведінки, а також повагу до норм, правил і традицій співжиття в суспільстві.

Запобігання вчиненню злочинів іншими особами є проявом загальної превенції. Призначаючи покарання конкретному засудженому, суд тим самим визнає певні діяння суспільно небезпечними та такими, що повинні бути утримані від вчинення всіма особами. Сам факт існування кримінальної відповідальності та можливості покарання виконує стримувальну функцію щодо осіб, схильних до протиправної поведінки [10, ст. 135].

Водночас Конституція України гарантує кожному право на повагу до його гідності та забороняє катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. У зв'язку з цим покарання не може мати на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності. Разом із тим, під час відбування покарання засуджений неминуче відчуває певні обмеження та психологічний дискомфорт, а залежно від виду покарання — і моральні страждання.

Фізичні страждання — це переживання, що виникають унаслідок негативного впливу на фізичний стан людини. Йдеться про фізичний біль як особливий психічний стан, зумовлений процесами в центральній нервовій системі у відповідь на надмірні або ушкоджувальні подразники. Такий біль має виражений тяжкий і пригнічувальний характер. У психічно здорової особи фізичні страждання зазвичай супроводжуються також моральними переживаннями, які можуть проявлятися у формі образи, сорому, смутку, депресивного стану або відчуття непоправної втрати [10].

Гідність — це внутрішнє усвідомлення та оцінка людиною власних якостей, здібностей, світогляду і соціальної значущості, яка формується на основі суспільного визнання цінності цієї особи.

Отже, покарання є одним із найважливіших інститутів кримінального права, який виступає засобом реагування держави на вчинення кримінального

правопорушення. Поняття покарання охоплює встановлені законом заходи державного примусу, що застосовуються судом до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, та полягають у передбачених законом обмеженнях її прав і свобод. Водночас покарання не має на меті завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності, а спрямоване на забезпечення справедливості та правопорядку в суспільстві.

Метою покарання є не лише кара за вчинене кримінальне правопорушення, а й виправлення та ресоціалізація засудженого, запобігання вчиненню нових злочинів як самим правопорушником, так і іншими особами. Саме поєднання каральної, превентивної та виховної функцій забезпечує ефективність покарання як важливого засобу боротьби зі злочинністю. Правильне призначення покарання сприяє зміцненню законності, формуванню поваги до права та захисту прав і свобод людини.

Таким чином, інститут покарання відіграє важливу роль у системі кримінальної юстиції, оскільки забезпечує відновлення соціальної справедливості, охорону суспільних відносин та попередження злочинності. Ефективність покарання залежить від його законності, справедливості, індивідуалізації та відповідності тяжкості вчиненого діяння.

1.2. Форми реалізації кримінальної відповідальності

Подібно до поняття кримінальної відповідальності, ні законодавство України, ні наука кримінального права не містять чіткого визначення поняття «форми кримінальної відповідальності» та не закріплюють їхнього вичерпного переліку [13, ст. 43] .

У науковій літературі найпоширенішою є позиція, згідно з якою кримінальна відповідальність може реалізовуватися у таких формах: а) засудження особи без призначення покарання; б) засудження з призначенням покарання, але без його фактичного виконання; в) засудження з призначенням покарання та його реальним відбуванням.

Водночас у теорії кримінального права відсутній єдиний підхід як до самого поняття форм кримінальної відповідальності, так і до критеріїв їх виділення. Через це різні автори по-різному трактують ці явища, називаючи їх, зокрема, «видами індивідуалізації судом кримінального покарання» або «способами реалізації кримінальної відповідальності».

Під час визначення форм кримінальної відповідальності слід враховувати кілька важливих аспектів.

По-перше, форма є способом вираження змісту та окреслює реальні межі, в яких цей зміст існує і функціонує. Без відповідної форми реалізації кримінальна відповідальність фактично не може існувати.

По-друге, будь-які форми кримінальної відповідальності обов'язково мають нормативне закріплення. У зв'язку з цим доцільно говорити або про потенційно можливі, або про вже наявні на певному етапі форми, оскільки зміни в законодавстві можуть призводити до появи нових форм або зникнення існуючих.

По-третє, поняття «форма» у науковій літературі трактується по-різному: як тип, структура або спосіб організації певного явища, а також як його зовнішній прояв. Виходячи з цього, форму того чи іншого явища, зокрема кримінальної відповідальності, можна визначити шляхом аналізу та переліку її складових елементів.

З урахуванням наведеного, форми кримінальної відповідальності можна визначити як передбачені кримінальним законодавством можливі способи поєднання її елементів, які можуть застосовуватися до особи, визнаної винною.

Оскільки кримінальна відповідальність включає один обов'язковий елемент — офіційний осуд судом від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, а також низку факультативних елементів (призначення покарання, загрозу його виконання, реальне відбування покарання, додаткові обмеження чи позбавлення, визначені вироком суду, які не є покаранням, а

також судимість), можна зробити висновок, що чинний Кримінальний кодекс України передбачає такі форми кримінальної відповідальності:

- засудження із призначенням і реальним виконанням (відбуванням) покарання;
- засудження з умовним невиконанням (звільненням від відбування) призначеного покарання;
- засудження з безумовним невиконанням (звільненням від відбування) призначеного покарання;
- засудження без призначення покарання.

Щодо застосування кримінальної відповідальності у формі засудження з призначенням і реальним виконанням (відбуванням) покарання, то така модель визнається переважною більшістю науковців і практиків. Виходячи із запропонованої структури кримінальної відповідальності, її можна визначити як передбачену законом форму, що полягає в офіційному осуді судом від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, призначенні покарання, його повному або частковому виконанні, а також у виникненні судимості та обов'язку засудженого зазнавати відповідних обмежень і наслідків [18].

Форму засудження з умовним невиконанням (звільненням від відбування) призначеного покарання доцільно розглядати як окремий, «проміжний» різновид кримінальної відповідальності. Вона охоплює такі елементи: офіційний осуд судом від імені держави, призначення покарання, можливість його невиконання за умови дотримання випробувальних вимог, а також настання судимості. Крім того, до особи можуть застосовуватися інші передбачені Кримінальним кодексом обмеження (зокрема, за статтею 76 КК України), які конкретизуються у вирoku суду і не належать до покарання, але підлягають обов'язковому виконанню засудженим [18].

Отже, засудження з умовним невиконанням (звільненням від відбування) призначеного покарання можна визначити як закріплену законом форму кримінальної відповідальності, що передбачає офіційний осуд особи, призначення їй покарання, вирішення питання про його виконання залежно від

дотримання умов випробування, виникнення судимості, а також можливе покладення додаткових обмежень і обов'язків, визначених вироком суду, які не є покаранням, але підлягають обов'язковому виконанню.

Осуд із безумовним невиконанням (звільненням від відбування) призначеного покарання відповідно до чинного Кримінального кодексу України можна визначити як передбачену законом форму кримінальної відповідальності, що полягає в офіційному засудженні судом від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його здійснила, призначенні покарання з одночасною відмовою від його фактичного виконання, а також, у визначених випадках, у настанні судимості, яку особа зобов'язана зазнавати [5].

У цьому випадку саме призначення покарання виступає не як реальний захід державного примусу, а як спосіб юридичної оцінки ступеня суспільної небезпечності особи та вчиненого нею злочину, оскільки сам факт визначення виду та розміру покарання без його фактичного відбування не містить елементу примусового впливу.

Щодо ще однієї форми кримінальної відповідальності за чинним КК України — осуду без призначення покарання — слід зазначити, що питання її існування на сьогодні залишається дискусійним у вітчизняній юридичній науці.

Цю форму можна визначити як передбачений законом офіційний осуд судом від імені держави вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, який підлягає обов'язковому сприйняттю засудженим, але не супроводжується призначенням покарання і не тягне негативних наслідків у вигляді судимості.

Окремої уваги під час аналізу форм кримінальної відповідальності потребують також положення чинного Кримінального кодексу України, які регулюють інститути звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, заміну призначеного покарання більш м'яким видом або його пом'якшення. Ці правові механізми будуть детальніше розглянуті в наступних

розділах роботи, однак уже зараз вони викликають наукові дискусії щодо їх співвідношення з формами кримінальної відповідальності.

У таких випадках ідеться не про самостійні форми кримінальної відповідальності, а про особливі способи коригування процесу відбування покарання. Фактично вони є різновидами трансформації або зміни найбільш типової форми кримінальної відповідальності — засудження з призначенням і реальним виконанням (відбуванням) покарання, а не окремими її формами.

Додатково слід зазначити, що подібні інститути виконують важливу гуманістичну та індивідуалізуючу функцію кримінального права, оскільки дозволяють враховувати поведінку засудженого під час відбування покарання, ступінь його виправлення та інші обставини, що можуть впливати на подальший обсяг кримінально-правового примусу. У перспективі це сприяє більш гнучкому та справедливому застосуванню кримінальної відповідальності.

РОЗДІЛ 2

ПОКАРАННЯ ЯК ОСНОВНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Система та види кримінальних покарань в Україні

Система покарань у кримінальному праві являє собою закріплений у законі вичерпний перелік видів кримінальних покарань, розміщених у певній ієрархічній послідовності. Її основними ознаками є те, що вона включає конкретно визначені види покарань, встановлюється виключно кримінальним законом, має впорядковану структуру розташування цих видів, а також є вичерпною, тобто не може бути доповнена іншими покараннями поза межами закону [11].

Варто зазначити, що система покарань не є сталою — вона змінюється відповідно до трансформацій політичної, соціально-економічної ситуації в державі, розвитку правової системи та правової культури, а також залежно від стану, структури й динаміки злочинності.

Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, система покарань, що застосовується до осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів (за винятком неповнолітніх), визначена статтею 51 КК України. Загалом вона охоплює 17 видів покарань, при цьому окремі з них фактично поділяються на самостійні різновиди. Наприклад, позбавлення права обіймати певні посади та позбавлення права займатися певною діяльністю розглядаються як окремі види покарань, так само як і позбавлення військового звання, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу [19, ст. 147].

Порівняно з багатьма іншими державами, українське законодавство передбачає досить розгалужену систему кримінальних покарань, тоді як у більшості країн їх кількість є меншою. Водночас більш різноманітна система покарань дозволяє забезпечити індивідуалізацію відповідальності та підвищує ефективність її застосування.

Окремо слід відзначити, що перелік покарань для неповнолітніх осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, визначено статтею 98 КК України.

Жодна інша норма Кримінального кодексу, а також жоден інший нормативно-правовий акт не може встановлювати нові види кримінальних покарань або змінювати їхній перелік поза межами зазначених статей.

Система покарань у кримінальному праві України являє собою закріплений у законі повний і вичерпний перелік видів кримінальних покарань, які розташовані у визначеній законом ієрархічній послідовності. Вона характеризується тим, що охоплює чітко визначені законодавцем види покарань, встановлюється виключно нормами кримінального права, має впорядковану структуру та не може бути доповнена жодними іншими заходами поза межами закону. Таким чином, її зміст є стабільним у межах чинного законодавства та не допускає довільного розширення [1, ст. 27].

Водночас система покарань не є незмінною. Вона еволюціонує разом із розвитком держави, змінами політичних і соціально-економічних умов, рівнем правової культури суспільства, а також залежно від характеристик злочинності — її стану, структури та динаміки. Такі фактори зумовлюють періодичне оновлення законодавчого підходу до видів кримінальних покарань.

Згідно з чинним Кримінальним кодексом України, система покарань, що застосовується до повнолітніх осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів, закріплена у статті 51 КК України. Вона включає 17 видів покарань. При цьому окремі з них фактично поділяються на самостійні різновиди. Наприклад, позбавлення права обіймати певні посади та заборона займатися певною діяльністю розглядаються як різні види покарань, так само як і позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, кожне з яких має самостійне правове значення [12].

Порівняно з правовими системами багатьох інших держав, Україна має досить розширену та деталізовану систему кримінальних покарань. У більшості країн кількість таких видів є меншою, однак саме різноманітність української системи створює кращі умови для індивідуалізації покарання, дозволяючи суду більш точно враховувати характер і ступінь тяжкості

злочину, а також особу винного, що загалом підвищує ефективність кримінально-правового впливу.

Окремо варто наголосити, що перелік покарань для неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, визначено статтею 98 КК України. Жодна інша норма Кримінального кодексу або інший нормативно-правовий акт не має права встановлювати нові види кримінальних покарань чи змінювати їхній перелік поза межами визначених законодавством статей [12].

До осіб, визнаних винних у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані наступні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі.

Можна дати наступне визначення поняття системи покарання. Система покарання – це встановлений законом про кримінальну відповідальність вичерпний перелік покарань, обов'язковий для застосування судом, викладений в певному порядку залежно від їх тяжкості (суворості).

Виходячи з даного визначення поняття системи покарань, слід виділити наступні її ознаки. По-перше, система покарань містить вичерпний перелік видів покарань, який тлумаченню не підлягає. По-друге, тільки цим переліком

видів покарань і повинен керуватися суд при призначенні винному покарання за вчинений злочин. Суд не має права призначити яке-небудь покарання, не передбачене цією системою покарань, тобто суд поставлений в певні рамки, його можливості у виборі того або іншого виду покарання обмежені цією системою і лише з цих 12 видів покарань суд може вибрати і призначити певний вид покарання конкретній, винній особі у вчиненні злочину. По-третє, система покарання – це не простий перелік видів покарань, який може вибрати і призначити суд. У цій системі види покарання розташовані в певному порядку,

За певною схемою: від менш тяжких покарань до більш тяжких покарань. І коли виникає необхідність порівняти за тяжкістю той або інший вид покарання, вибрати менш тяжкий або більш тяжкий, дана система полегшує це завдання, оскільки всі види покарань розташовані один за іншим, за наростаючою від менш тяжкого виду покарання до більш тяжкого виду покарання [9].

У випадку неможливості добровільної сплати штрафу суд має право замінити несплачену суму іншим видом покарання. Зокрема, штраф може бути замінений громадськими роботами із розрахунку десять годин таких робіт за кожен встановлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Альтернативно можливе застосування виправних робіт, де один місяць виправних робіт відповідає чотирьом неоподатковуваним мінімумам доходів громадян. При цьому загальний строк виправних робіт не може перевищувати двох років (ч. 4 ст. 53 КК України). Такий механізм забезпечує реальність виконання покарання навіть у разі неспроможності особи сплатити грошове стягнення.

Окремим видом додаткового покарання є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України). Воно не передбачене санкціями статей Особливої частини Кримінального кодексу і може бути призначене судом лише у випадку вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Зазначене покарання має переважно морально-правовий характер і спрямоване на зниження соціального статусу засудженого, а також позбавлення його привілеїв і переваг, пов'язаних із відповідним званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом. Крім того, воно виконує виховну функцію, підкреслюючи негативну оцінку суспільством вчиненого діяння та посилюючи превентивний вплив кримінального закону.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися визначеною діяльністю (ст. 55 КК України) є видом кримінального покарання, який може застосовуватися як у ролі основного, так і додаткового.

Як основне покарання воно призначається у випадках, коли прямо передбачене санкцією відповідної статті Особливої частини КК України, або коли суд, враховуючи обставини справи та особу винного, дійде висновку про необхідність призначення більш м'якого виду покарання, ніж той, що передбачений законом (ст. 69 КК України).

Як додаткове покарання таке позбавлення може застосовуватися навіть тоді, коли воно не зазначене у санкції відповідної норми. У таких випадках суд бере до уваги характер вчиненого злочину, зокрема якщо він пов'язаний зі службовою діяльністю або виконанням певних професійних обов'язків, особу винного, а також інші істотні обставини справи. Якщо суд доходить висновку, що збереження за особою права обіймати певні посади або займатися відповідною діяльністю є недоцільним, він може призначити це покарання як додатковий захід [6].

Строки цього виду покарання також залежать від його форми: як основне воно встановлюється на період від двох до п'яти років, а як додаткове — від одного до трьох років.

Крім каральної функції, це покарання виконує й запобіжну роль, оскільки спрямоване на недопущення повторного зловживання службовим становищем або професійними повноваженнями.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися визначеною діяльністю, як правило, застосовується у випадках, коли злочин було вчинено

у зв'язку з використанням службового становища або під час здійснення певної професійної чи іншої діяльності. Основною метою такого покарання є запобігання вчиненню нових злочинів за аналогічних умов у майбутньому.

При призначенні цього виду покарання суд зобов'язаний у вирокі чітко та конкретно визначити, яких саме посад особа позбавляється права обіймати, а також які види діяльності їй забороняється здійснювати. Така конкретизація є необхідною для забезпечення законності, визначеності та ефективності виконання покарання.

Крім того, даний захід виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, оскільки обмежує можливість використання особою своїх професійних або службових повноважень для повторного вчинення правопорушень.

У випадку, коли позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається як додаткове покарання до таких основних видів покарань, як арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на визначений строк, воно поширюється на весь період відбування основного покарання, а також на додатково встановлений судом строк. При цьому відлік строку додаткового покарання починається з моменту фактичного відбуття основного покарання, тобто після його завершення воно виконується самостійно.

Якщо ж це покарання призначається як додаткове до інших основних видів покарань, або застосовується у разі звільнення особи від відбування основного покарання з випробуванням (ст. 77 КК України), його строк обчислюється з моменту набрання вироком суду законної сили.

Таким чином, порядок обчислення строків цього виду покарання залежить від його поєднання з основним покаранням та процесуального статусу вироку, що забезпечує чіткість та визначеність його виконання.

Громадські роботи (ст. 56 КК України) належать до основних видів покарань і полягають у виконанні засудженим у вільний від основної роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт. Види таких робіт

визначаються органами місцевого самоврядування. Зазвичай це прості роботи, що не потребують спеціальної кваліфікації, наприклад прибирання територій, благоустрій населених пунктів та інші подібні завдання.

Зазначене покарання встановлюється на строк від 60 до 240 годин, при цьому щоденне його виконання не може перевищувати чотирьох годин.

Водночас громадські роботи не застосовуються до окремих категорій осіб. Зокрема, вони не можуть бути призначені інвалідам I або II групи, вагітним жінкам, особам пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Таке обмеження зумовлене необхідністю врахування стану здоров'я, соціального статусу та особливостей проходження служби відповідних осіб, що забезпечує справедливість та гуманність кримінального покарання.

Виправні роботи (ст. 57 КК України) є одним із видів основного кримінального покарання, яке застосовується до засудженого за місцем його роботи. Строк такого покарання встановлюється в межах від шести місяців до двох років. Під місцем роботи розуміється підприємство, установа або організація, де особа працює на момент ухвалення обвинувального вироку суду [12].

Під час відбування виправних робіт із заробітної плати засудженого щомісяця здійснюються відрахування до державного бюджету в розмірі від 10 до 20 відсотків. Конкретний відсоток утримань визначається судом у вирокі залежно від обставин справи та особи винного.

Крім того, на засудженого покладаються певні обмеження трудового характеру. Зокрема, йому забороняється звільнитися з роботи за власним бажанням без попереднього дозволу кримінально-виконавчої інспекції, що забезпечує контроль за виконанням цього виду покарання.

Додатково слід зазначити, що виправні роботи мають не лише каральну, а й виховну та превентивну мету, оскільки поєднують матеріальний вплив (утримання із заробітку) із трудовою діяльністю засудженого, сприяючи його виправленню без ізоляції від суспільства.

Виправні роботи не застосовуються до низки визначених законом категорій осіб. Зокрема, до них належать вагітні жінки, а також жінки, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, особи, визнані непрацездатними, неповнолітні, які не досягли шістнадцятирічного віку, та особи пенсійного віку. Крім того, цей вид покарання не може бути призначений військовослужбовцям, працівникам правоохоронних органів, нотаріусам, суддям, прокурорам, адвокатам, державним службовцям і посадовим особам органів місцевого самоврядування [4, ст. 154].

З огляду на те, що виправні роботи виконуються виключно за місцем роботи засудженого, їх також неможливо застосувати до осіб, які офіційно є безробітними.

У разі якщо особа після ухвалення вироку суду набуває статусу непрацездатної, суд має право замінити невідбуту частину виправних робіт іншим видом покарання — штрафом. При цьому розрахунок здійснюється виходячи з еквіваленту: три встановлені законом неоподатковувані мінімуми доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Додатково варто зазначити, що такі обмеження спрямовані на забезпечення реалістичності виконання покарання та врахування соціального й фізичного стану особи, а також специфіки трудової діяльності, що є важливою умовою його ефективності.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України) є видом основного кримінального покарання, зміст якого фактично наближений до виправних робіт, однак застосовується виключно до осіб, які проходять військову службу.

Таке покарання може призначатися як у випадках, коли воно прямо передбачене санкцією відповідної статті Кримінального кодексу, так і тоді, коли суд, враховуючи характер вчиненого злочину, обставини справи та особу винного, приходить до висновку про можливість заміни покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на строк до двох років на службове обмеження на той самий період.

Строк цього виду покарання встановлюється в межах від двох місяців до двох років. Під час його відбування до грошового забезпечення військовослужбовця здійснюються відповідні відрахування, а також можуть встановлюватися обмеження щодо просування по службі.

Водночас службові обмеження не можуть застосовуватися до військовослужбовців строкової служби, що обумовлено специфікою їх правового статусу та особливостями проходження служби.

Додатково слід зазначити, що цей вид покарання поєднує в собі як каральну, так і виховну функції, оскільки дозволяє впливати на засудженого без його ізоляції від військового колективу та виконання службових обов'язків.

Зміст цього виду покарання полягає в тому, що із грошового забезпечення засудженого щомісяця здійснюються відрахування до державного бюджету в розмірі від 10 до 20 відсотків. Конкретний відсоток визначається судом у вирокі залежно від обставин справи та особи винного.

Крім фінансових обмежень, під час відбування покарання засуджений не має права на підвищення за посадою або присвоєння чергового військового звання. Також строк відбування покарання не зараховується до вислуги років, необхідної для подальшого присвоєння військових звань.

Окремим видом додаткового покарання є конфіскація майна (ст. 59 КК України), яка полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна засудженого. Вона може застосовуватися лише у випадках, прямо передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу, і, як правило, призначається за тяжкі або особливо тяжкі корисливі злочини [5, ст. 103].

Додатково слід зазначити, що конфіскація майна має не лише каральний, а й превентивний характер, оскільки спрямована на позбавлення злочинця економічної вигоди від протиправної діяльності та запобігання повторним правопорушенням.

Зміст конфіскації майна полягає у безоплатному примусовому вилученні у власність держави всього майна засудженого (повна конфіскація) або його частини (часткова конфіскація). Важливо враховувати, що така санкція може застосовуватися лише до майна, яке перебуває у приватній власності засудженої особи або становить її частку у спільній власності. При цьому конфіскація не може поширюватися на майно інших співвласників, які не є суб'єктами злочину.

У разі призначення часткової конфіскації суд зобов'язаний чітко визначити її обсяг: це може бути конкретна частка майна (наприклад, 1/2, 1/3 тощо) або ж перелік конкретних предметів, що підлягають вилученню. Така конкретизація є необхідною для забезпечення законності та визначеності виконання вироку.

Окремо законодавством встановлено перелік майна, яке не підлягає конфіскації. Йдеться про предмети першої необхідності, без яких неможливе забезпечення мінімальних життєвих потреб засудженого. До них належать речі індивідуального користування та інші об'єкти, необхідні для повсякденного життя. Вичерпний перелік такого майна закріплений у спеціальному додатку до Кримінального кодексу України.

Додатково слід зазначити, що інститут конфіскації має не лише каральну, а й превентивну функцію, оскільки спрямований на позбавлення особи незаконно набутого майна та недопущення використання злочинних доходів у майбутньому.

Арешт (ст. 60 КК України) належить до основних видів кримінальних покарань і полягає в короткостроковій ізоляції засудженого від суспільства. Його тривалість встановлюється в межах від одного до шести місяців.

За своєю правовою природою арешт є формою позбавлення волі на нетривалий строк і передбачає утримання особи в спеціальних установах — арештних домах. Для військовослужбовців виконання цього покарання здійснюється на гауптвахті (ч. 2 ст. 60 КК України).

Законодавство встановлює також певні обмеження щодо застосування арешту. Він не може призначатися особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітним жінкам, а також жінкам, які мають дітей віком до трьох років. Такі винятки зумовлені принципами гуманізму та необхідністю захисту найбільш вразливих категорій осіб.

Окремим видом основного покарання є обмеження волі (ст. 61 КК України). Воно полягає у триманні засудженого в установах відкритого типу — виправних центрах — без повної ізоляції від суспільства, але за умов постійного нагляду. Особи, які відбувають це покарання, підлягають обов'язковому залученню до праці, зазвичай на виробничих об'єктах виправних центрів.

Строк обмеження волі встановлюється судом у межах від одного до п'яти років. Даний вид покарання є проміжною формою між позбавленням волі та більш м'якими санкціями, оскільки поєднує елементи контролю, праці та збереження соціальних зв'язків засудженого.

Додатково слід зазначити, що обмеження волі спрямоване не лише на покарання, а й на ресоціалізацію особи, оскільки дозволяє підтримувати зв'язки із суспільством і поступово адаптуватися до правомірної поведінки.

Обмеження волі не може бути застосоване до окремих категорій осіб, визначених законом. Зокрема, воно не призначається неповнолітнім, вагітним жінкам і жінкам, які виховують дітей віком до чотирнадцяти років, особам пенсійного віку, військовослужбовцям строкової служби, а також особам з інвалідністю I та II групи. Такі винятки встановлені з метою забезпечення принципів гуманізму та врахування особливого соціального й фізичного стану цих осіб.

Окремим видом кримінального покарання є тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України), яке належить до основних видів покарань і застосовується виключно до військовослужбовців строкової служби. Строк такого покарання визначається судом у межах від шести місяців до двох років.

Дане покарання може призначатися у двох основних випадках: по-перше, коли воно прямо передбачене санкцією відповідної статті Кримінального кодексу за вчинений злочин; по-друге, коли суд, враховуючи характер правопорушення, обставини справи та особу винного, доходить висновку про можливість заміни покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на аналогічний строк.

Водночас законодавство встановлює обмеження: цей вид покарання не може застосовуватися як альтернатива позбавленню волі щодо осіб, які раніше вже відбували покарання у вигляді позбавлення волі, що зумовлено підвищеним рівнем їх кримінальної небезпеки та необхідністю більш суворого підходу до їх виправлення.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК) є одним із видів основного покарання, що полягає в ізоляції засудженого від суспільства та поміщення до кримінально-виконавчої установи на певний, визначений вироком суду, строк. Позбавлення волі може бути призначене на строк від одного до п'ятнадцяти років. Застосування позбавлення волі неповнолітнім регулюється ст. 102 КК [12].

Позбавлення волі передбачає суттєве обмеження конституційних прав і свобод особи, яка відбуває покарання. Засуджений втрачає можливість вільно пересуватися, самостійно обирати місце та вид трудової діяльності, а також зазнає обмежень у реалізації права на відпочинок, освіту та соціальні контакти.

Водночас перебування особи в установах виконання покарань супроводжується виховним і ресоціалізаційним впливом, спрямованим на формування правомірної поведінки та запобігання повторному вчиненню злочинів у майбутньому.

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України) є найсуворішим видом кримінального покарання, передбаченим законодавством. Воно застосовується виключно у випадках вчинення особливо тяжких злочинів і лише тоді, коли це прямо передбачено нормами Кримінального кодексу.

Призначення такого покарання можливе лише за умови, що суд дійде висновку про неможливість застосування позбавлення волі на певний строк як більш м'якої альтернативи [12].

За своїм змістом довічне позбавлення волі полягає у довготривалій, фактично позиттєвій ізоляції засудженого шляхом його утримання у кримінально-виконавчій установі закритого типу. Це покарання суттєво обмежує всі основні права та свободи особи, залишаючи лише мінімально необхідні умови для її існування.

Водночас закон встановлює чіткі обмеження щодо його застосування. Довічне позбавлення волі не може бути призначене особам, які вчинили злочин у віці до 18 років, особам, які досягли 65-річного віку, а також жінкам, що перебували у стані вагітності на момент вчинення злочину або на момент ухвалення вироку. Такі винятки ґрунтуються на принципах гуманізму та врахуванні особливого фізіологічного й соціального стану цих категорій осіб.

Отже, довічне позбавлення волі є винятковим заходом кримінально-правового впливу, який застосовується у найтяжчих випадках і виконує насамперед каральну та превентивну функції. Його використання підкреслює особливу небезпечність вчиненого злочину, водночас законодавчо обмежується для забезпечення принципів справедливості та гуманізму у кримінальному праві.

2.2. Принципи призначення покарання

Призначення покарання у кримінальному праві є наслідком встановлення факту вчинення особою злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України. Лише за умови, що в ході судового розгляду повністю доведено винуватість підсудного у інкримінованому діянні, а в самому вирокі правильно здійснено юридичну кваліфікацію злочину, виникають законні підстави для призначення покарання [16,ст. 87].

Процес призначення покарання базується на низці основоположних принципів, які забезпечують його законність, справедливість і ефективність. До них належать:

1. Принцип законності покарання, який передбачає, що покарання може бути призначене лише відповідно до норм Кримінального кодексу України та в межах установлених санкцій;
2. Принцип визначеності покарання у вироку, що вимагає чіткого формулювання виду, розміру та строку покарання в судовому рішенні;
3. Принцип обґрунтованості та мотивованості, згідно з яким суд зобов'язаний навести переконливі юридичні та фактичні підстави для обрання конкретного виду покарання;
4. Принцип гуманізму, який полягає у недопущенні надмірного або жорстокого покарання та врахуванні людської гідності засудженого;
5. Принцип індивідуалізації покарання, що передбачає врахування особи винного, обставин справи, ступеня тяжкості злочину та інших факторів;
6. Принцип справедливості, який вимагає відповідності покарання характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння.

Додатково слід зазначити, що дотримання цих принципів є ключовою умовою законного та ефективного здійснення правосуддя, оскільки вони забезпечують баланс між інтересами держави, потерпілих та особи, яка вчинила злочин. Саме завдяки їм покарання виконує не лише каральну, а й виховну та превентивну функції, сприяючи запобіганню новим правопорушенням.

Принцип законності покарання означає, що його призначення повинно здійснюватися суворо відповідно до вимог кримінального законодавства. Відповідно до цього принципу, кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише особа, чия вина у вчиненні злочину доведена у встановленому законом порядку.

Покарання може бути призначене виключно за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому перелік видів покарань є вичерпним і не може бути розширений судом чи іншими органами.

Крім того, кожен вид покарання застосовується лише за наявності передбачених законом підстав, у межах визначених санкцій та з дотриманням установленної процедури його призначення. Таким чином, суд не має права виходити за межі, встановлені кримінальним законом, при визначенні виду та розміру покарання.

Принцип визначеності покарання у судовому вироку безпосередньо впливає з принципу законності та полягає в обов'язку суду чітко встановити у вирокі вид покарання, а також його міру — тобто строк або розмір. Це означає, що покарання має бути сформульоване настільки конкретно, щоб під час виконання вироку не виникало жодних сумнівів щодо його змісту.

Зазначений підхід закріплено у ч. 4 ст. 335 КПК України, відповідно до якої міра покарання повинна бути визначена в резолютивній частині вироку максимально чітко та однозначно. Така вимога забезпечує єдність судової практики та гарантує правильне виконання судового рішення [10].

Крім того, кримінальне законодавство не допускає відступів від цього правила. Зокрема, ст. 73 КК України встановлює порядок обчислення строків покарання: вони визначаються у роках, місяцях та годинах, а у випадках заміни або складання покарань, а також при зарахуванні попереднього ув'язнення допускається їх обчислення у днях.

Таким чином, принцип визначеності покарання забезпечує його чіткість, однозначність та реальну можливість належного виконання без правових колізій чи неоднозначного тлумачення.

Принцип обґрунтованості покарання та обов'язковості його мотивування у судовому вирокі полягає в тому, що покарання може бути призначене лише тоді, коли воно є дійсно необхідним, доцільним і виправданим з точки зору обставин справи. У випадках, коли досягнення цілей кримінального права можливе без призначення покарання, зокрема шляхом

звільнення від нього, суд повинен керуватися відповідними положеннями розділу XII Загальної частини КК України.

Тісно пов'язаною з цим принципом є вимога обов'язкового мотивування покарання у вироку суду. Її сутність полягає в тому, що суд зобов'язаний не лише встановити факт вчинення злочину та винуватість особи, але й надати чітке та логічне обґрунтування обраного виду і розміру покарання. Це зумовлено нерозривним зв'язком між злочином і покаранням, який знаходить своє відображення саме у судовому рішенні.

Оскільки покарання призначається виключно обвинувальним вироком, у якому констатується вина особи, то мотивування цієї винуватості неминуче включає і пояснення щодо необхідності застосування конкретного покарання. Інакше кажучи, суд не може обмежитися лише встановленням факту злочину — він зобов'язаний також обґрунтувати, чому саме обраний вид покарання є справедливим та необхідним у конкретній справі.

Таким чином, як призначення покарання неможливе без встановлення злочину, так і визнання винуватості особи неможливе без належного мотивування як самого факту злочину, так і рішення щодо виду та міри покарання.

Обов'язок суду мотивувати призначене покарання також впливає зі змісту санкцій статей Особливої частини КК України. Оскільки вони є відносно визначеними, альтернативними або кумулятивними (тобто такими, що передбачають поряд з основним і додаткове покарання), це передбачає необхідність обов'язкового обґрунтування вибору конкретного виду та міри покарання, а також рішення про приєднання додаткового покарання у вироку.

Вимога щодо мотивування покарання прямо закріплена і в чинному кримінальному процесуальному законодавстві (статті 334, 335 КПК України). Крім того, положення ст. 69 КК України зобов'язують суд окремо обґрунтовувати випадки призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [20, ст. 97].

Відсутність належного мотивування унеможлиблює повноцінне врахування судом особи винного (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), а також обставин, що пом'якшують (ст. 66 КК України) або обтяжують (ст. 67 КК України) покарання. Саме тому обґрунтування є невід'ємною частиною процесу індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року підкреслюється, що всі висновки суду з питань призначення покарання повинні бути належним чином і повно мотивовані у судовому вирокі.

Принцип гуманності покарання полягає в тому, що жодне кримінальне покарання не повинно мати на меті спричинення фізичних страждань або приниження людської гідності засудженого (ч. 3 ст. 50 КК України). Під час призначення покарання суд зобов'язаний сприймати підсудного як особистість і виходити з презумпції можливості його виправлення та повернення до правомірної, соціально корисної поведінки.

Проявами цього принципу в кримінальному праві є, зокрема, відмова від смертної кари, широке використання альтернативних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також застосування більш м'яких підходів до окремих категорій осіб. Особливо яскраво гуманістичний підхід реалізується щодо неповнолітніх правопорушників, для яких законодавство встановлює спеціальні, більш сприятливі умови кримінальної відповідальності.

Так, відповідно до КК України, позбавлення волі неповнолітнім, як правило, не може перевищувати десяти років (ч. 1 ст. 102 КК), а у багатьох випадках до них застосовуються механізми звільнення від покарання або його пом'якшення. Лише у виняткових ситуаціях, зокрема при вчиненні особливо тяжких злочинів, пов'язаних з умисним позбавленням життя потерпілого, неповнолітньому може бути призначено позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років (п. 5 ч. 3 ст. 102 КК).

Таким чином, гуманність як принцип кримінального покарання спрямована на забезпечення балансу між необхідністю реагування на злочин і

повагою до людської гідності, а також на створення умов для виправлення засудженого без надмірного карального впливу.

Принцип гуманності також знаходить своє відображення у положеннях ст. 69 КК України, яка дозволяє суду призначати більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Це є проявом індивідуального та більш гнучкого підходу до оцінки обставин конкретної справи.

Крім того, гуманістичний підхід закріплений у законодавчому регулюванні обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. Так, перелік пом'якшуючих обставин не є вичерпним, що дає суду можливість враховувати й інші позитивні чинники, не зазначені прямо в законі (ч. 2 ст. 66 КК України). Натомість перелік обставин, що обтяжують покарання, є чітко визначеним і не підлягає розширеному тлумаченню (ч. 3 ст. 67 КК України).

Важливим проявом гуманності є також обов'язок суду враховувати позитивні характеристики особи обвинуваченого — його поведінку до і після вчинення злочину, ставлення до скоєного, наявність каяття, сімейні та соціальні обставини. У сукупності це може слугувати підставою для пом'якшення призначеного покарання.

Таким чином, принцип гуманності забезпечує не лише недопущення надмірної суворості покарання, а й створює умови для більш справедливого та індивідуалізованого підходу до кожної особи.

Принцип індивідуалізації покарання закріплений у численних положеннях кримінального законодавства та є одним із ключових засад його призначення. Його сутність полягає в тому, що під час визначення виду та міри покарання суд зобов'язаний враховувати конкретні особливості кожної справи, а також індивідуальні характеристики особи, яка вчинила злочин.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України, суд при призначенні покарання бере до уваги ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, дані про особу винного, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Таким чином, індивідуалізація покарання забезпечує справедливий підхід до кожного випадку, виключаючи формальне або шаблонне застосування кримінально-правових санкцій.

Важливо розрізняти законодавчу та судову індивідуалізацію покарання. Законодавча індивідуалізація здійснюється ще на етапі нормотворення: законодавець, визначаючи правила застосування кримінальних покарань, намагається врахувати можливі життєві ситуації, що виникатимуть на практиці, та закладає в законі базові механізми їх індивідуалізації.

Так, уже сама система покарань, закріплена в КК України, містить елементи такої індивідуалізації. Наприклад, встановлення ієрархії видів покарань (ст. 51 КК України), поділ їх на основні та додаткові (ст. 52 КК України) свідчать про диференціацію покарань за ступенем суворості, умовами та порядком їх призначення. Крім того, санкції статей Особливої частини КК та можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, також спрямовані на забезпечення більш гнучкого підходу до вибору міри відповідальності.

Водночас лише законодавчих положень недостатньо для повної індивідуалізації, оскільки вони мають загальний і абстрактний характер. Для їх конкретизації існує судова індивідуалізація покарання, яка полягає у безпосередньому застосуванні судом покарання до конкретної особи з урахуванням усіх індивідуальних обставин справи: тяжкості злочину, характеристик винного, а також обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Головна вимога принципу індивідуалізації покарання полягає в тому, щоб до особи, яка вчинила злочин, з урахуванням її особистих характеристик та конкретних обставин кримінального провадження, було застосовано таку міру покарання, яка є необхідною і водночас достатньою для її виправлення та запобігання вчиненню нових правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК України).

Іншими словами, покарання має бути не формальним або надмірно суворим, а таким, що реально відповідає ступеню суспільної небезпеки діяння та особі винного.

Принцип справедливості покарання передусім означає, що призначене покарання має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним засадам суспільства та формувати у громадян переконання у правильності та обґрунтованості судових рішень.

Щодо осіб, які вчинили тяжкі злочини або є рецидивістами, справедливий підхід, як правило, передбачає застосування більш суворох видів покарання. Натомість стосовно осіб, які вперше вчинили кримінальні правопорушення невеликої тяжкості, з урахуванням конкретних обставин справи та їх особистих характеристик, принцип справедливості допускає призначення більш м'яких санкцій, а в окремих випадках — навіть звільнення від кримінальної відповідальності або від відбування покарання. Це узгоджується з позицією, викладеною у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року [9, ст. 147].

Відповідно до ст. 372 КПК України, покарання вважається явно несправедливим навіть тоді, коли воно формально перебуває в межах санкції відповідної статті КК, але за своїм видом або розміром не відповідає ані ступеню тяжкості вчиненого злочину, ані особі засудженого.

Таким чином, принцип справедливості передбачає необхідність забезпечення співмірності покарання: воно має бути адекватним суспільній небезпеці злочину та реальним обставинам його вчинення, а також враховувати індивідуальні особливості винної особи.

У чинному кримінальному законодавстві України закріплено диференційований підхід до оцінки злочинів залежно від їхньої тяжкості, що безпосередньо впливає на види та розміри можливих покарань.

Так, відповідно до ст. 12 КК України, яка визначає класифікацію кримінальних правопорушень, виокремлюються, зокрема, особливо тяжкі злочини (ч. 5), за які суд має право призначити покарання у вигляді

позбавлення волі на строк понад десять років або навіть довічного позбавлення волі.

Водночас за менш тяжкі злочини законодавець передбачає альтернативні санкції, що дозволяють суду обирати найбільш доцільний вид покарання. Це забезпечує можливість індивідуального підходу та призначення покарання з урахуванням конкретного ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння.

У чинному кримінальному законодавстві України закріплено диференційований підхід до оцінки злочинів залежно від їхньої тяжкості, що безпосередньо впливає на види та розміри можливих покарань.

Так, відповідно до ст. 12 КК України, яка визначає класифікацію кримінальних правопорушень, виокремлюються, зокрема, особливо тяжкі злочини (ч. 5), за які суд має право призначити покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або навіть довічного позбавлення волі.

Водночас за менш тяжкі злочини законодавець передбачає альтернативні санкції, що дозволяють суду обирати найбільш доцільний вид покарання. Це забезпечує можливість індивідуального підходу та призначення покарання з урахуванням конкретного ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння.

2.3. Практика застосування кримінальних покарань в Україні

Аналіз судової практики свідчить про сформований підхід до вирішення питання призначення покарання за злочин, передбачений ч. 3 ст. 212 КК України, у разі застосування закону, який змінив санкцію. Цей підхід складається з трьох основних положень.

По-перше, особі не може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, оскільки після внесення змін законодавець встановив у цій частині безальтернативне основне покарання у формі штрафу. Відповідно до ч. 1 ст. 5

КК України, такий закон має зворотну дію в часі як той, що пом'якшує кримінальну відповідальність.

По-друге, до особи застосовується штраф у розмірах, визначених новою редакцією закону. Навіть у разі підвищення його розміру, у порівнянні з позбавленням волі таке покарання визнається більш м'яким видом відповідальності, а отже підлягає застосуванню як закон, що покращує становище особи.

По-третє, при призначенні покарання враховується правило, закріплене у ст. 53 КК України. Згідно з ним, якщо за злочин передбачено штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, його розмір не може бути меншим за суму завданої майнової шкоди або отриманого злочинного доходу, незалежно від максимальних меж санкції відповідної статті Особливої частини КК [10].

Додатково слід зазначити, що такий підхід спрямований на забезпечення єдності судової практики, справедливого балансу між каральною та компенсаційною функціями покарання, а також на правильне застосування норм, які пом'якшують відповідальність у разі зміни законодавства.

У постанові Верховного Суду України від 22 травня 2014 року, погодившись із обґрунтованістю перших двох складових наведеного підходу, суд водночас висловив іншу позицію щодо так званої «третьої» складової.

Згідно з цією постановою, Верховний Суд України зазначив, що частина друга статті 53 КК України містить спеціальне правило, яке обов'язково застосовується при визначенні розміру штрафу за злочини, де санкція передбачає штраф понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

На думку суду, запроваджений законодавцем механізм визначення розміру штрафу, а також пов'язані з ним негативні кримінально-правові наслідки для засудженого (зокрема можливість перевищення максимальної межі штрафу, встановленої санкцією ч. 3 ст. 212 КК України, заміна несплаченої суми штрафу позбавленням волі у разі ухилення від сплати та

відсутності підстав для розстрочки його виконання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК) фактично погіршує становище особи порівняно з попередньою редакцією цієї норми від 15 квітня 2008 року [17, ст. 168].

У зв'язку з цим Верховний Суд України дійшов висновку, що Закон № 4025-VI у цій частині не може вважатися таким, що пом'якшує кримінальну відповідальність, а отже, відповідно до ч. 3 ст. 5 КК України, не має зворотної дії в часі.

Отже, відповідно до викладеної позиції, навіть попри те, що новий механізм визначення розміру штрафу певною мірою конкретизує правила призначення покарання за злочини у сфері господарської діяльності та може виглядати менш сприятливим для особи, яка вчинила правопорушення, його застосування є неможливим, якщо на момент вчинення діяння відповідного правового регулювання ще не існувало.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що ухвалення відповідного Закону мало подвійні наслідки. З одного боку, воно сприяло певній гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності. З іншого боку, це призвело до виникнення ситуацій, коли призначення покарання не повною мірою узгоджується як із правилами дії кримінального закону в часі, так і з основними засадами призначення покарання, визначеними КК України та практикою Конституційного Суду України.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що формальна відповідність призначеного покарання вимогам закону ще не гарантує його повної відповідності всій системі кримінально-правових принципів. Дотримання цих принципів є обов'язковою умовою досягнення цілей кримінальної відповідальності та забезпечення її справедливості й ефективності.

Попри те, що окреслена проблематика має переважно тимчасовий характер і пов'язана з перехідним етапом після набрання чинності нормативно-правовим актом, який по-новому регулює питання кримінальної караності окремих діянь, вона не може бути проігнорована.

Неврахування таких аспектів здатне спричинити повторення подібних правозастосовних труднощів у майбутньому, що негативно впливатиме на єдність судової практики та ефективність кримінально-правового регулювання.

Проблема, яку розглядав Верховний Суд України у наведеному прикладі, виникла внаслідок процесу гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності. Очікувалося, що такі зміни законодавства призведуть до більш м'якого та сприятливого правового регулювання наслідків вчинення відповідних правопорушень.

Однак, на думку суду, поряд із позитивними зрушеннями це також спричинило певне погіршення правового становища осіб, які притягуються до відповідальності.

Водночас проведений нами аналіз дає підстави критично оцінити позицію Верховного Суду України в цьому питанні, оскільки не всі зроблені ним висновки виглядають достатньо обґрунтованими з точки зору принципів кримінального права.

Аналіз практики призначення покарання за злочини у сфері господарської діяльності свідчить про наявність неоднозначних підходів до вирішення питання призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Зокрема, на практиці по-різному застосовуються як принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, так і правила повного чи часткового складання призначених покарань.

Зазначена проблема має суттєву актуальність, оскільки у практиці доволі часто трапляються випадки поєднання господарських злочинів із іншими складами кримінальних правопорушень, зокрема підробленням документів, печаток, штампів і бланків, а також їх збутом чи використанням (ст. 358 КК України), або службовим підробленням (ст. 366 КК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 70 КК України, а також роз'яснень, викладених у п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» № 7 від 24 жовтня 2003 року,

при сукупності злочинів суд спочатку призначає покарання (як основне, так і додаткове) за кожне кримінальне правопорушення окремо. Після цього остаточне покарання визначається шляхом поглинення менш суворого більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань.

Обираючи відповідний принцип, передбачений ст. 70 КК України, суд має враховувати не лише дані про особу винного та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, а й кількість злочинів у сукупності, форму вини, мотиви їх вчинення, характер і тяжкість наслідків, а також вид сукупності — реальну чи ідеальну.

Підсумовуючи результати дослідження реалізації принципу призначення покарання в межах, установлених відповідною статтею (або частиною статті) Особливої частини КК України, слід відзначити таке. Основні труднощі застосування цієї засади пов'язані передусім із відсутністю чітко визначених і нормативно закріплених критеріїв, які б конкретизували підходи до використання альтернативних санкцій щодо різних проявів суспільно небезпечних діянь.

Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість дослідників розглядають удосконалення положень Кримінального кодексу України як основний шлях вирішення цієї проблеми. Зокрема, пропонується звуження меж караності окремих злочинів та подальше вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності, що має забезпечити більш чітке та обґрунтоване застосування покарання на практиці.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ

3.1. Актуальні проблеми застосування кримінальної відповідальності в Україні

Нормативно-правову основу здійснення кримінального аналізу в Україні формує система законодавчих актів, ключове місце серед яких посідає Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Саме цим законом визначаються повноваження оперативних підрозділів щодо збору, обробки та аналітичного опрацювання інформації, отриманої під час проведення оперативно-розшукових заходів.

У межах наданих законом компетенцій уповноважені органи мають право здійснювати системний аналіз відомостей, виявляти взаємозв'язки між подіями, особами та кримінальними проявами, а також ініціювати проведення спеціалізованих досліджень і аналітичних перевірок. Такі заходи спрямовані на своєчасне попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, протидію організованій злочинності, а також забезпечення належного рівня національної безпеки, громадського порядку й захисту прав і свобод громадян.

Крім того, правове регулювання кримінального аналізу доповнюється положеннями кримінального процесуального законодавства, відомчими нормативними актами та міжнародними стандартами у сфері правоохоронної діяльності, що сприяє підвищенню ефективності аналітичної роботи правоохоронних органів [23].

У системі Національна поліція України, відповідно до положень Закон України «Про Національну поліцію», функціонують спеціалізовані підрозділи, діяльність яких спрямована на здійснення аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності. Такі підрозділи уповноважені використовувати державні інформаційні ресурси, спеціалізовані бази даних, електронні системи та відомості, отримані як із відкритих, так і з обмежених джерел доступу. На основі зібраної та опрацьованої інформації формується актуальний аналітичний продукт, необхідний для прийняття ефективних управлінських і оперативних рішень у сфері протидії злочинності та забезпечення громадської безпеки. [22].

Результативна протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану потребує злагодженої взаємодії органів державної влади, правоохоронних органів і спеціалізованих аналітичних структур. Лише комплексний підхід, який охоплює вдосконалення законодавчої бази, здійснення оперативно-розшукових заходів, використання механізмів кримінального аналізу та впровадження сучасних цифрових технологій, забезпечує можливість не тільки своєчасно реагувати на наявні загрози, але й прогнозувати та попереджати їх виникнення.

У таких умовах особливого значення набуває належне нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів протидії злочинності, оскільки саме законодавче забезпечення визначає правові межі, легітимність і ефективність заходів, спрямованих на підтримання правопорядку та безпеки держави в період воєнного часу [21, с.173].

Кримінальний аналіз є одним із ключових елементів сучасної оперативно-розшукової діяльності Національна поліція України, особливо в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. Зазначений напрям аналітичної діяльності охоплює процеси збору, систематизації, обробки та узагальнення оперативної інформації з метою своєчасного виявлення кримінальних правопорушень, визначення тенденцій злочинної діяльності, прогнозування можливих ризиків і загроз, а також формування ефективних механізмів протидії злочинності.

Використання кримінального аналізу дозволяє правоохоронним органам підвищити результативність оперативної роботи, оптимізувати процес прийняття управлінських рішень і забезпечити належний рівень громадської безпеки в умовах підвищених викликів воєнного часу.

У ході здійснення оперативно-розшукових заходів кримінальний аналіз відіграє важливу роль у встановленні зв'язків між особами, причетними до вчинення кримінальних правопорушень. Завдяки застосуванню аналітичних методів правоохоронні органи мають можливість виявляти організовані злочинні групи, досліджувати їхню структуру та ієрархію, визначати способи

взаємодії й канали комунікації між учасниками, а також встановлювати сфери їхнього впливу та характер протиправної діяльності.

Крім того, кримінальний аналіз сприяє більш ефективному плануванню оперативних заходів і підвищує результативність протидії організований злочинності [25].

Цей інструмент використовується не лише для фіксації та документування вже вчинених кримінальних правопорушень, але й відіграє значну роль у їх попередженні, що є особливо важливим за умов нестабільної безпекової ситуації.

Підвищену актуальність кримінальний аналіз має у сфері розслідування воєнних злочинів, зокрема тих, що полягають у порушенні законів і звичаїв ведення збройних конфліктів та норм міжнародного гуманітарного права. Такі діяння охоплюються положеннями статей 438–442 Кримінальний кодекс України, які встановлюють кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з цивільним населенням, застосування заборонених методів і засобів ведення війни, вчинення геноциду, актів агресії та інших тяжких порушень міжнародного права [24].

Розслідування таких кримінальних правопорушень потребує комплексного, системного та максимально точного підходу, оскільки подібні злочини нерідко характеризуються організованим характером, охоплюють значні території та можуть передбачати участь великої кількості осіб. У цьому контексті кримінальний аналіз відіграє важливу роль у встановленні взаємозв'язків між окремими подіями, реконструкції послідовності дій правопорушників, а також у комплексному опрацюванні доказової бази, зокрема документів, фото- та відеоматеріалів, показань свідків і результатів технічної розвідки.

В умовах дії правового режиму воєнного стану спостерігається істотне зростання рівня кримінальних правопорушень проти власності, що зумовлено комплексом соціально-економічних чинників, зокрема нестабільністю суспільно-економічної ситуації, масовим переміщенням населення,

порушенням усталених логістичних і постачальних ланцюгів, а також послабленням контролю на окремих територіях. У таких умовах поширення набули мародерство, крадіжки, грабежі та шахрайські дії, які становлять значну частину кримінальної активності.

Відповідальність за вказані діяння передбачена нормами статей 185–190 Кримінальний кодекс України. Водночас стаття 67 цього ж кодексу визначає вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як обтяжуючу обставину, що враховується судом при призначенні покарання та посилює кримінально-правову відповідальність винних осіб [24].

У сфері протидії злочинності кримінальний аналіз забезпечує можливість виявлення характерних схем і моделей протиправної поведінки, відстеження динаміки зростання кримінальних правопорушень у конкретних адміністративно-територіальних одиницях, а також встановлення осіб, імовірно причетних до їх вчинення. Це досягається шляхом комплексного опрацювання цифрових слідів, даних систем відеоспостереження, результатів технічних засобів фіксації, перехопленої інформації та інших джерел доказового характеру.

Діяльність аналітичних підрозділів здійснюється в межах повноважень, визначених положеннями Національна поліція України, а також нормами Закон України «Про Національну поліцію» і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Зокрема, положення статті 23 Закону «Про Національну поліцію» наділяють поліцейських правом здійснювати збирання, перевірку, аналітичну обробку та використання інформації щодо подій і осіб, які мають значення для забезпечення державної безпеки та захисту прав громадян [23].

Аналітичні підрозділи поліції забезпечують підготовку спеціалізованих аналітичних звітів, довідок, рекомендацій та інших інформаційно-аналітичних продуктів, які використовуються в практичній діяльності оперативними службами, слідчими підрозділами, органами прокуратури, а в окремих випадках — також структурами військової юстиції.

Такі матеріали мають прикладний характер і слугують підставою для прийняття управлінських та процесуальних рішень, планування оперативно-розшукових заходів, документування кримінальних правопорушень і формування доказової бази у кримінальних провадженнях.

Належна результативність кримінального аналізу значною мірою залежить від ефективно організованої взаємодії між різними правоохоронними органами, зокрема Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Офіс Генерального прокурора та Національна гвардія України.

Така міжвідомча співпраця передбачає систематичний обмін аналітичними даними, узгодження та координацію спільних оперативних заходів, а також уніфікацію підходів до виявлення, фіксації (документування) кримінальних правопорушень і забезпечення притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності. Це, у свою чергу, підвищує ефективність реагування на кримінальні загрози та сприяє зміцненню правопорядку.

У цьому контексті слід зазначити, що Указ Президента України №473/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», спрямований на посилення протидії організованій злочинності, містить положення та рекомендації щодо розширення функціональних можливостей аналітичної діяльності Національна поліція України. Зокрема, акцент робиться на необхідності активнішого використання сучасних інформаційних технологій, цифрових інструментів та аналітичних систем для підвищення ефективності виявлення та протидії кримінальним загрозам [26, с.183].

Отже, в умовах воєнного стану кримінальний аналіз виступає не лише як інструмент технічної обробки та систематизації інформації, а й як важливий стратегічний ресурс у забезпеченні національної безпеки держави. Його комплексне та послідовне застосування дає змогу своєчасно адаптувати оперативно-розшукову діяльність до нових реалій, що зумовлені військовою

агресією, зростанням рівня кримінальних правопорушень та посиленням загроз національному суверенітету.

3.2. Напрями вдосконалення кримінального законодавства України

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення кримінального аналізу в Україні є опрацювання та впровадження міжнародного досвіду. Відповідно до положень Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Україна взяла на себе зобов'язання щодо наближення діяльності правоохоронних органів до європейських стандартів, зокрема у сфері кримінального аналізу та аналітичної розвідки.

Співпраця з Європол та Інтерпол, а також участь у міжнародних програмах технічної та експертної допомоги створюють можливості для запозичення сучасних аналітичних підходів, впровадження передових інформаційних технологій і підвищення кваліфікації українських фахівців за участю іноземних експертів.

Попри досягнутий прогрес, в Україні все ще зберігаються суттєві труднощі щодо системного впровадження кримінального аналізу. Однією з ключових проблем є недостатній рівень фінансування технічної інфраструктури аналітичних підрозділів, що обмежує можливості використання сучасних цифрових технологій і програмних рішень.

Крім того, актуальною залишається проблема кадрового забезпечення, зокрема нестача фахівців, які володіють не лише базовими методами аналітичної обробки інформації, а й сучасними інструментами кіберрозвідки, аналізу ризиків та роботи з великими масивами даних. Водночас законодавчі ініціативи, спрямовані на розвиток і зміцнення кадрового потенціалу у цій сфері, наразі перебувають на початковому етапі практичної реалізації [26, с.188].

У Концепції реформування органів кримінальної юстиції України, затвердженій Кабінетом Міністрів України, підкреслюється необхідність розширення функціональних можливостей аналітичних підрозділів, створення

міжвідомчих центрів аналізу злочинності, а також впровадження сучасних технологічних рішень, зокрема алгоритмів штучного інтелекту, для підтримки прийняття управлінських рішень у правоохоронній сфері.

У сучасних умовах кримінальний аналіз поступово набуває статусу не лише допоміжного інструменту, а й повноцінного методологічного компонента діяльності правоохоронних органів. Його належне нормативно-правове закріплення, технологічна модернізація та зміцнення кадрового потенціалу є ключовими чинниками підвищення ефективності протидії злочинності, зміцнення національної безпеки та удосконалення процесів досудового розслідування.

Крім того, розвиток кримінального аналізу створює передумови для більш ефективного запобігання новим видам кримінальних правопорушень, що набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та в процесі післявоєнного відновлення правопорядку [21, с.181].

Таким чином, протидія кримінальним правопорушенням у період воєнного стану вимагає комплексного підходу, що базується на ефективному застосуванні кримінального аналізу. Зазначений інструмент забезпечує можливість систематизації та опрацювання значних обсягів інформації, встановлення взаємозв'язків між кримінальними подіями, прогнозування потенційних ризиків, а також формування адресних і превентивних заходів реагування.

Нормативно-правове регулювання, зокрема положення Закон України «Про Національну поліцію» та інші чинні правові акти, створює необхідні правові передумови для інтеграції кримінального аналізу в систему оперативно-розшукової діяльності. Це набуває особливої значущості в умовах зростання безпекових загроз і появи нових форм злочинної поведінки в період воєнного стану.

Подальші перспективи розвитку кримінального аналізу в Україні безпосередньо пов'язані з поглибленням впровадження сучасних інформаційних технологій, підвищенням рівня професійної підготовки

фахівців, а також активним використанням і адаптацією міжнародного досвіду. Для подолання наявних проблемних аспектів необхідним є збільшення обсягів фінансування, створення ефективних міжвідомчих центрів збору та аналітичної обробки інформації, а також удосконалення чинної нормативно-правової бази.

У підсумку, кримінальний аналіз має потенціал суттєво підвищити результативність протидії кримінальним правопорушенням у період воєнного стану, сприяти зміцненню безпеки громадян та відігравати важливу роль у процесі відновлення стабільного правопорядку в державі.

ВИСНОВКИ

Отже, покарання є одним із найважливіших інститутів кримінального права, який виступає засобом реагування держави на вчинення кримінального правопорушення. Поняття покарання охоплює встановлені законом заходи державного примусу, що застосовуються судом до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, та полягають у передбачених законом обмеженнях її прав і свобод. Водночас покарання не має на меті завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності, а спрямоване на забезпечення справедливості та правопорядку в суспільстві.

Метою покарання є не лише кара за вчинене кримінальне правопорушення, а й виправлення та ресоціалізація засудженого, запобігання вчиненню нових злочинів як самим правопорушником, так і іншими особами. Саме поєднання каральної, превентивної та виховної функцій забезпечує ефективність покарання як важливого засобу боротьби зі злочинністю. Правильне призначення покарання сприяє зміцненню законності, формуванню поваги до права та захисту прав і свобод людини.

Таким чином, інститут покарання відіграє важливу роль у системі кримінальної юстиції, оскільки забезпечує відновлення соціальної справедливості, охорону суспільних відносин та попередження злочинності. Ефективність покарання залежить від його законності, справедливості, індивідуалізації та відповідності тяжкості вчиненого діяння.

Система покарань є важливою складовою кримінального права України та виступає одним із основних механізмів реалізації кримінальної відповідальності. Вона являє собою встановлену кримінальним законодавством сукупність видів покарань, розташованих у певному порядку залежно від ступеня їх суворості та характеру обмежень прав і свобод засудженого. Така система забезпечує можливість індивідуального підходу до призначення покарання з урахуванням тяжкості кримінального правопорушення, особи винного, обставин справи та мети покарання.

У ході дослідження було встановлено, що система покарань ґрунтується на принципах законності, справедливості, гуманізму та індивідуалізації. Законодавче закріплення чіткої системи покарань сприяє однаковому застосуванню кримінального закону судами, забезпечує дотримання прав людини та підвищує ефективність боротьби зі злочинністю. Водночас система покарань постійно вдосконалюється відповідно до сучасних умов розвитку суспільства та міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Було проаналізовано основні види покарань, передбачені кримінальним законодавством України, серед яких штраф, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження

волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі. Кожен із цих видів покарань має свої особливості, порядок призначення та ступінь впливу на засудженого. Їх застосування залежить від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення.

Особливу увагу було приділено поділу покарань на основні та додаткові. Основні покарання можуть призначатися самостійно та становлять головний зміст кримінальної відповідальності, тоді як додаткові покарання застосовуються з метою посилення впливу основного покарання та досягнення більшої ефективності виправлення засудженого і попередження нових правопорушень. Такий поділ дозволяє суду більш гнучко підходити до визначення міри відповідальності та враховувати всі обставини конкретної справи.

У роботі також було встановлено, що сучасна кримінально-правова політика України спрямована на гуманізацію системи покарань та розширення застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Це пояснюється необхідністю забезпечення ресоціалізації особи, збереження її соціальних зв'язків та зменшення негативних наслідків ізоляції від суспільства.

Таким чином, система і види покарань відіграють важливу роль у забезпеченні законності, правопорядку та боротьбі зі злочинністю. Ефективність системи покарань залежить від її справедливості, відповідності принципам гуманізму та здатності забезпечувати виправлення засуджених і попередження нових кримінальних правопорушень. Подальше вдосконалення системи покарань повинно здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів, потреб суспільства та необхідності забезпечення балансу між захистом прав людини й інтересами держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. Право України. 2011. № 9. С. 25–41.
2. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. Т. 7: Кримінальне право. Кримінальний процес / упоряд.: О. М. Костенко, О. О. Кваша; відп. ред. О. М. Костенко. 616 с.
3. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина. — Харків: Право, 2023.
4. Бабанли Р. Ш. Аналіз практики призначення покарання при множинності злочинів (на прикладі окремих злочинів проти власності). Історико-правовий часопис. 2017. № 1. С. 125–131.
5. Бабанли Р. Ш. Підходи до вивчення стану призначення покарання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». 2016. Вип. 5 (2). С. 90–93.
6. Баулін Ю. В. (ред.) Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — 10-те вид., оновл. — Харків: Право, 2025.
7. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Кримінальне право України: загальна частина. — Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2021.
8. Біла Ю. В. Кримінальна відповідальність за групові злочини: автореф. дис. канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
9. Василяш В. М. Підстави призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та деякі проблеми встановлення їх у судовій практиці. Університетській науковій записки. 2008. № 3 (27). С. 250–257.
10. Гладун З. С. Проблеми кваліфікації злочинів за Кримінальним кодексом України. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2022.
11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами).

12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (з останніми змінами станом на 2026 р.) — zakon.rada.gov.ua.
13. Кальман О. Г. Кримінальна відповідальність: теоретичні засади та сучасні тенденції розвитку. — Київ: Алерта, 2020.
14. Кузнецов В. В. «Поняття злочину: сучасне тлумачення та проблеми доктрини» // Право України., 2025, № 4.
15. Литвинов О. М. «Тенденції розвитку інституту співучасті у злочині» // Юридична наука., 2023, № 2.
16. Постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства (офіційний сайт ВС — supreme.court.gov.ua).
17. Савченко А. В. «Проблеми імплементації європейських стандартів у кримінальне законодавство України» // Вісник кримінального судочинства., 2024, № 1.
18. Тютюгін В. І., Грошевий Ю. М. Кримінальне право України. Особлива частина. — Харків: Право, 2022.
19. Тищенко В. В. Принципи кримінального права України. — Одеса: Фенікс, 2021.
20. Шаблистий В. О. Курс кримінального права України: загальна та особлива частини. — Київ: Юрінком Інтер, 2020.
21. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. Проблеми законності. 2020. Вип. 149. С. 168–184.
22. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 No 580-19. —Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>
23. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 No 2135-XII. —Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12>
24. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 No 2341-III. —Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>
25. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 No 4651-VI. —Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>

26. Вознюк А. А. Протидія організований злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2020. № 1 (11). С. 176–194.